

MUQIMIY IJODIGA YANGICHA YONDASHUVLAR

Namuna Tursunova

Qo'qon universiteti Pedagogika va psixologiya
kafedrası katta o'qituvchisi

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-mart 2025-yil Tasdiqlandi: 26-mart 2025-yil Jurnal soni: 14 Maqola raqami: 42 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v14i.1155 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS	Muhammad Aminxo'ja Muqimiyning ijodiy merosi sho'ro tuzumi yillarida o'zining xolis bahosini olmadi. To'laqonli tadqiq etilmaganiga yarasha g'oyaviy tahrir ham qilindi. Natijada asarlarining mohiyatiga mutlaqo teskari talqinlar maydonga keldi. Shoir she'riyatini xolis o'rganish zarurati paydo bo'ldi. Mazkur maqolada shoir adabiy merosi mustaqillik mafkurası va adabiyotshunoslikda qaror topgan yangicha me'zonlar asosida xolis, qayta baholandi. Narijada shoir ijodidagi matni qayta tiklangan asarlarning aksariyati diniy-ma'rifiy, falsafiy, ijtimoiy mavzuda ekanligi aniqlandi. Shoirning dunyoqarashi, ijtimoiy voqelikka munosabati, ijodkor sifatidagi qiyofasiga xolis baho berildi.
Muqimiy, adabiyotshunoslik, adabiy meros, hajviyot, g'azal, yangicha me'zon, jadid, adabiy muhit.	

Kirish. Qo'qon adabiy muhiti tashkil topgandan buyon davom etgan barcha davrlarda ijod qilgan shoirlarga haq so'zni aytish xos edi. Shunga yarasha sharoit mavjud edi. Qo'qon adabiy muhitining Gulxaniy va Maxmur kabi o'tkir qalam sohiblari ijodi misolida o'zbek adabiyotida hajviyot, xususan, satira rivoj topdi. Turli janrlardagi 70 ga yaqin hajviy asarlar ijodkori bo'lgan Maxmur satirasining markazida jamiyatning ijtimoiy-siyosiy nufuzga ega qatlam vakillari turganligini muayyan darajada Amiriy zamonidagi ijodiy so'z erkinligidan dalolat sifatida baholash mumkin.

Chor Rusiyasi istilosi davriga (XIX asrning oxirgi choragi va XX asr boshlari) kelib, Qo'qon xonligi rasman tugatilib, uning o'rniga Farg'ona viloyati tashkil qilingan bo'lsa-da, xonlik davridagi geografik-ma'muriy hudud doirasida shakllangan adabiy hayot, ijodiy hamkorliklar davom etdi. Qo'qon ko'plab shoirlar uyushgan holda faoliyat ko'rsatgan ijodiy markaz vazifasini bajarishda davom etdi. Amiriy davridagi badiiy adabiyotning xarakterli xususiyatlaridan bo'lgan hajviyot an'analari Muqimiyning "Aroba", "Loy", "Bezgak", "Pashshalar" singari yumoristik, "Dar shikoyati Laxtin", "Tanobchilar", "Maskovchi boy ta'rifi", "Voqeai Viktor", "Saylov", "To'yi Iqonbachcha", "Voqeai ko'r Ashurboy hoji" kabi satirik asrlarida davom ettirildi.

Istiqbol davri muqimiyshunosligida ikki muhim tamoyil ko'zga tashlanadi:

1. Muqimiy asarlari qo'lyozmalari va toshbosmalarini matnshunoslik va adabiy manbashunoslik nuqtai nazaridan qayta tadqiq etish;

2. Muqimiyning dunyoqarashi, ijtimoiy voqelikka munosabati, ijodkor sifatidagi o'rnini mustaqillik mafkurası va adabiyotshunoslikda qaror topgan yangicha me'zonlar asosida qayta baholash.

Mazkur maqolada ikkinchi tamoyil yuzasidan tahlillarimizni ilmiy asoslaymiz.

Adabiyotlar tahlili. Qo'qon adabiy muhitidan boshqa bir madaniy va ijodiy muhitda Maxmur, Gulxaniy, Muqimiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy singari haqgo'y iste'dodlarning bemaol qalam tebratishiga men uncha ishonmayman. [1.42] deb yozgan edi atoqli adabiyotshunos Ibrohim Haqqul. XIX asrning 80-yillarida Qo'qonda Amiriy davridagi ijodiy hamkorlik an'analari izchil ravishda davom ettirgan adabiy anjuman tashkil topganini Furqatning ushbu fikrlari ham tasdiq etadi: «...asr shuarolarikim, chunonchi mavlono Muhyi va mavlono Muqimiy va mavlono Zavqiy va mavlono Nisbatdurlar, hamisha majlis bunyod aylab, zodai tab'larimizdin mushoira qilur erdik va bir g'azalda tatabbu' ko'rguzub, bir mazmun har nav' ifoda topar erdi» [2.12].

Bu davrda Turkiston o'lkalari madaniy, ijtimoiy siyosiy hayotida keskin o'zgarishlar yuz berdi. Bir hududda turli madaniyat, turli xil e'tiqodiy qarashlar to'qnashdi. Oqibatda yerli aholi dunyoqarashida ham o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. She'riyat ham turli g'oyalarni kuylay boshladi, natijada she'r ham oddiy xalq hayotiga yaqinlasha boshladi. Professor Begali Qosimov "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" kitobida bu davr adabiyotini quyidagicha ta'riflaydi: "Bu davr adabiyoti yangilanish davri adabiyotidir. Unda qadim davrlardan kelayotgan adabiy turlar saqlandi. Devon adabiyotida she'riyat (poeziya)

asosiy o'rin egalladi. Aruz asosiy vazn bo'ldi. G'azal, tuyuq, ta'rix, ruboiy, muxammas, musaddas, musamman, muvashshah va ayniqsa, masnaviydan keng foydalanildi. Sayohatnoma janri maydonga keldi. Ishq mavzusi bu davrda ham she'riyatning markaziy mavzusi bo'lib qoldi. Lekin ilohiy ishq, tasavvuf g'oyalari kuchaydi. Yusuf Saryomiy (1845-1912), Ziyovuddin Haziniy (1867-1923) kabi shoirlar ko'proq diniy-tasavvufiy she'rlar bilan shuhrat topdilar. Badiiy adabiyotda hajviyot rivoj topdi. Adreslik tanqid kuchaydi. Realistik tasvir keng o'rin ola boshladi. Kundalik matbuot va bosmaxonalar maydonga kelishi bilan she'riyat va o'quvchi orasi yaqinlashdi... "Qo'qonda Muqimiy (1850-1903), Zavqiy (1853-1921), Nisbat (1903 yil vafot etgan), Muhayyir (1845-1918), Qori Yusuf Muntazir (1899 yil vafot etgan), Usmonxo'ja Zoriy (1839-1916) kabilar adabiy davra tashkil etdilar" [3.30]. Bu ro'yxatga Muhyi, Furqat, Fansurulloh Xisrav, G'urbat, Yoriy, Nusrat, Pisandiy, Tahayyur, Qoriy, Rojiy, Nayyiriy, Mirzoi Xo'qandiy, Mahmud Hakim Yayfoni, Muhsiniy, Shaydoi Ho'qandiy, Mavlaviy Yo'ldosh kabi shoirlarni ham kiritish mumkin. Mazkur davr adabiy muhitining o'ziga xosliklari bu vaqtda ijod qilgan ijodkorlar faoliyatida aks etdi.

Albatta, bu davrdagi Qo'qon adabiy muhiti she'riyatida mavjud ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar natijasi o'laroq yangi mavzular, an'anaviylik bag'ridagi zamonaviylik singari xususiyatlar qaror topdi. Jumladan, Chor Rusiyasining mustamlakachilik siyosatiga norozilik motivlari paydo bo'ldi, istibdodga nisbatan murosasizlik ifodasi bo'lgan islomiy ma'rifat g'oyalari kuchaydi. Masalan, Furqatning (1859-1909) "Munojoti musaddas"i, "Begim" radifli g'azali, "Bo'ldi" radifli muxammasi, Muqimiyning 1892-yildagi Toshkent qo'zg'olonining tashkilotchilaridan va faol ishtirokchilaridan In'omxo'ja vafoti munosabati bilan yozilgan "Tarixi favti noibi Toshkandiy" marsiyasi, Zavqiyning "Ajab ermas" muxammasi kabi asarlar bu kayfiyatning ochiq badiiy ifodasi sifatida yuzaga keldi.

Adabiyotshunos Q. Pardayev "Adabiy manbalar bilan ishlash amaliyoti (Muqimiy ijodi manbari)" [4.110] va "O'zbek adabiyoti tarixi" (Muqimiy ijodi)" [5.120] o'quv qo'llamasi, Adabiyotshunos Z.Qobilovning "Amiriy va Muqimiy" [6.5] monografiyasini Muqimiy ijodiga xolis baho berilgan, shoirning badiiy mahorati qirralari o'rganilgan tadqiqot sifatida baholash mumkin. Mazkur ilmiy risolalarda shoir ijodiga yangicha nuqtai nazar asosida, xolis ilmiy xulosalar chiqargan.

Metadologiya. Muhammad Aminxo'ja Muqimiy adabiy merosiga adabiyotshunoslikda qaror topgan bir qator tahlil metodlaridan foydalanilgan holda qayta o'rganildi. Adabiyotshunoslar G'ulom Karimov, Abdulatif Turdialiyev, Qo'ldosh Pardayevlar tomonidan chop etilgan Muqimiyning ijod namunalari qiyosiy o'rganilib, notog'ri o'qilgan, g'oyaviy tahrir qilingan misra va baytlar aniqlandi. Asl matnlar qayta tiklanib, kontekstual, immanent, tarixiy-madaniy, psixologik, biografik tahlil metodlaridan foydalanib, shoirning dunyoqarashi, ijtimoiy voqelikka munosabati, ijodkor sifatidagi qiyofasiga xolis baho berildi.

Natija. Muqimiy vatanimiz tarixi va xalqimiz hayotida jiddiy ijtimoiy-siyosiy voqealar yuz bergan ana shunday suronli bir davrda yashab, ijod etgan. U o'z hayotida Chor Rossiyasining yurtimizni mustamlakaga aylantirgani va buning oqibatida xalq ahvoli yanada

og'irlashib, zulm kuchaygani, inson qadri toptalganining guvohi bo'ldi. Davr ijodkorlari singari Muqimiy ham mavjud voqelikni ang'lay va badiiy idrok eta boshladi. Muqimiy davrdoshlari Furqat, Zavqiy, Ibrat kabi asrlar bo'yi davom etib kelgan aruzda barakali ijod qilgan so'nggi shoirlardan edi. Uning she'riyati sekin-asta davrda yuz berayotgan o'zgarishlar kayfiyatini aks ettira boshladi. Adabiyotshunos B.Qosimov "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" darsligida: "Shoir bosib o'tgan murakkab ijodiy yo'l va uning sermazmun adabiy merosini mustaqillik, Millat va Vatan manfaatlarini nuqtai nazaridan ko'zdan kechirish va xulosalar chiqarishga ehtiyoj bor." [3.95], deb yozgan edi. Darhaqiqat, muqimiyshunoslik bosib o'tgan uzoq yo'l davomida tarixiylik tamoyili yetakchilik qilgan bo'lsa-da, hukmron mafkura talablariga ortiqcha berilish hollari ham kuzatiladi. Shunisi diqqatga sazovorki, o'tgan asrning birinchi choragida adabiyotshunoslikda Muqimiyning XIX asr oxiri XX asr boshida shakllanayotgan jadid adabiyotining ilk nomayondasi sifatida baholash ko'zga tashlanadi. Xususan, 1934-yilda nashr etilgan Abdurahmon Sa'diyning "O'zbek burjua adabiyoti, XIX-XX asrlar" nomli darsligida Muqimiyning "burjua jadid shoiri, "jadidlarning salafi" [7.15] degan edi. Miyon Buzruk Solihov shunday fikrlarni bildiradi: "Muqimiy, Muhyi, Furqat, Vasliy, Akmal kabi sonlari 50 dan ortiq shoirarning jadidizm davrini ko'rib o'tkanlarini ko'ramiz" [8.88]. Aslida har ikki olim mazkur fikrni vulgar sotsiologizm pozitsiyasida turib aytgan bo'lsalar-da, ularning qarashlari haqiqatga mos kelardi. Bu haqda atoqli adabiyotshunos Begali Qosimov shunday yozadi: "...bizning jadidlarda fikr va g'oya qorishiligi juda kuchli. Mana, masalan, yangi o'zbek adabiyotining shakllanishi boshida turgan Muqimiy, Furqatlarni oling. Ular 30-yillarda jadid vakillari sifatida, umuman, to'g'ri talqin qilingan" [3.88].

Major olimi Yanosh Ekman ham Muqimiy va uning davrdoshlarining ma'rifiy qarashlarini Turkistondagi jadidchilik harakatiga asos bo'lganligini ta'kidlagan edi: "...Xivali shoir Avaz O'tardan boshqa jadid adabiyotining dastlabki namoyandalari Muqimiy, Furqat, Zavqiy va Zoriy kabi Xo'qandli shoirlardir" [9.209].

B.Qosimovning oliy o'quv yurti talabalari uchun mo'ljallangan "Milliy uyg'onish davri adabiyoti" darsligida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xorazm, Qo'qon, Toshkent adabiy maktablarida ijod qilgan shoirilar hayoti va adabiy faoliyati qisqacha yoritib berilgan. Shu ijodkorlar orasida Muqimiy hayoti va ijodiga ham munosabat bildirilgan. "Muqimiyshunoslikka bir nazar" rejasida Muqimiy faoliyatini o'rgangan N.Ostromov, G'.G'ulom, H.Yoqubov, A.Olimjonov, H.Zaripov, H.Razzoqov, G'.Karimov, A.Abdug'afurov kabi olimlar nomlari sanab o'tilgan. Shoirning hayoti haqida qisqacha to'xtalangan. "Tanobchilar", "Oqjar odamlari haqida muxammas" "Noibi Toshkandiy" ta'rix-marsiyasi, "Sayohatnoma" asarlari ham qisman tahlil qilingan. "Noibi Toshkandiy" marsiyasi haqida gapirilar ekan, darslikda "Ta'rix-marsiyada shoirning rus siyosatiga qarshi bosh ko'targan qahramonga mehr-muhabbati ochiq ifodalanadi", deyiladi va tahlil so'ngida "Afsuski, Muqimiy 1898-yilgi Dukchi Eshon boshchiligidagi xalq ozodlik harakatini mana shunday teran ang'lay olmadi. Rus hukumatining rasmiy talqini izidan borib, hajviyalar bitdi" [3.98], deb yoziladi. Ma'lumki, shoirning "Bachchag'ar", "Qurbaqalar" radifli ikki hajviyoti sho'ro davri muqimiyshunosligida Dukchi eshonga bag'ishlangan ilk she'r sifatida talqin qilingan bo'lsa, istiqloq arafasida va dastlabki yillarida har ikki she'r o'zining xolis va to'g'ri yechimini topmaganligi aytiladi. [5.39]. Shuning uchun ham B. Qosimov yuqoridagi fikrga kelgan.

Muhokama. Sho'rolar davrida Muqimiyning turli janrlardagi "Darig'o mulkimiz", "Hajvi Bekturboy", "Dar mardumi Oqjar batariqi muxammas", "Dar mazammati zamona", "Voqeayi ko'r Ashurboy hoji", "Veksil", "Dar mazammati qurbaqa", "Hajvi xalifayi Mingtepa" sarlavhali hajviy asarlari tahrir qilinib, davr mafkurasiga moslab talqin qilinganini qayd etgan. Olim asl matnni tiklagan.

O'tgan yillar davomida tatariston jadidlarning ta'sirida Turkiston o'lkalarida jadidchilik g'oyalari yoyilganligi e'tirof etib kelindi. Aslida esa XIX asr oxiridagi mavjud sharoit, endi eskicha yashab bo'lmashligini, tuzum ham, odamlar ham o'zgarishi lozimligini birinchi navbatda Muqimiy singari ijodkorlar yaxshi anglashgan. Ular mavjud holatdan qutulishning yo'lini esa ma'rifatda ko'rganlar, shu bois ham asarlarida ma'rifat g'oyalarini kuylay boshlaganlar. Adabiyotshunos olim U.Hamdam jadid she'riyatida eng ko'p qalamga olingan mavzulardan birini Turkistonning, millatning mavjud ahvoli mavzusi ekanligini, mavzu talqinidagi umumiy jihatni esa "mavjud ijtimoiy voqelikdan qoniqmaslik hissingan ustivorligi" deb belgilaydi.[10.91]. Olim mazkur mavzuda yozilgan she'rlarning barchasida jaholatga botgan yurt, shu holatda qoladigan bo'lsa, qoloqlik domidan chiqishi amri mahol ekanligi aks etganini, shoirilar mavjud

holatni qayd etish bilan cheklanmasdan, uning yuzaga kelish sabablarini tahlil, mushohada etganliklarini va shu tahlil-u mushohadalarni natijasi o'laroq yana bir muhim g'oyaviy tematik yo'nalish yurtdagi mavjud qoloqlik sababi bo'lgan ijtimoiy hayotdagi illatlarni fosh etish yo'nalishi vujudga kelganligini ta'kidlaydi. Aytish mumkinki, U.Hamdamning jadid adabiyoti mavzulari haqidagi qarashlarini Muqimiy kabi ijodkorlar qalam tebratgan ma'rifatchilik davriga bema'lol tatbiq etish mumkin. Ta'bir joiz bo'lsa, adabiyotda mazkur mavzular ma'rifatchilik davridan boshlangan. Xususan, Muqimiyning "Darig'okim, ajoyib turfa bir oxir zamon bo'ldi, lki qo'l to yoqoda yurmasang, ishlar yomon bo'ldi" bayti bilan boshlanuvchi "Dar mazammati zamona" sarlavhali g'azalida xalqning tobora din-u diyonatdan yiroqlashib borayotgani, axloq va tarbiya masalasi og'irlashib, "ishlar yomon"lashib, millat ma'naviy inqirozga yuz tutgani aks etgan. Matnshunos olim Q.Pardayev mazkur g'azal shoir asarlarining 1958, 1960, 1974-yillardagi nashrlarida 7 bayt qisqartirilib berilganligini, bu holat shoirning chor mustamlakasiga nisbatan tanqidiy qarashlarini yashirin qolishiga olib kelganligini ta'kidlaydi va g'azalning to'liq matni Muqimiyning 1325 raqamli dastxat bayozida (120 a sahifa) berilganligini ta'kidlab, tushirib qoldirilgan baytlarni ma'lum qiladi. [11.29]. G'azalning joriy nashrlarga kiritilmagan baytlariga diqqat qarataylik:

*To'lib cherkas, qizilbosh, armanilar shahrimiz ichra,
Musulmonlar tahipo, yaxshilar ko'zdin nihon bo'ldi.
Hamiyat aylab Ahmadjon turib tutjor ahlidin,
Shijoatdin tanida har sarimo'yi sinon bo'ldi.
Chidolmay g'ayratidin yurtini xayriyatini istab,
Olib ahli saroyin to'g'ri hokimg'a ravon bo'ldi[12.262].*

Tushirib qoldirilgan baytlarda g'ayridinlar mustamlakasi dastidan musulmonlar oyoq osti bo'lgani, savdogarlar bosh ko'targani, ularning vakili sifatida Ahmadjon ismli tutjor bo'lgan chidolmay yurt xayriyatini o'ylab, hokimga borgani ya'ni mavjud ijtimoiy ahvol ro'y rost ko'rsatilgan.

Muqimiy millatning rivojlanishi, yuksalishiga to'siq bo'layotgan illatlarni: jaholat, ilm-fan taraqqiyotidan ortda qolish, o'zaro nifoq va nizolar va bu illatlarning boshi bo'lgan ichkilikbozlikni ayovsiz qattiq tanqid ostiga oldi. Muqimiyning:

*Ichkilikka o'rgatib, oxir piyonista qilib,
O'zlaridek sog'ni ham qildilar cho'log'lar.[12.27]*

bayti Abdulhamid Cho'lponning: "Ey qarindoshlar...katta iltimosimiz shuldurki, Ovro'poning mo'dosidin, shishasidan, buzuq axloqidan namuna olmasdan va bunlarga bul jihatdan taqlid qilmasdan, balki ilm, fan, hunar, sanoatga o'xshashlik madaniyatlaridan namuna olub, bul jihatdan taqlid qilmog'imiz lozimdur. Ovro'poning mo'dosi, shishasi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bevatan, asir, qul qiladur. Bundan saqlaningiz!.. Birodarlar, ko'zlaringizni ochib, yaxshi o'ylangizlar!"[13.26] degan fikriga hamohangdir.

Muqimiy dunyoqarashi, hayot tarzi haqidagi asos manbalardan biri uning maktublaridir. Muqimiy jiyani Ro'ziqahid Muhammad Do'smatovni ham zamonasining ilmi, dongdor kishilaridan bo'lishini juda-juda orzu qilgan va bu haqda unga yuborgan maktublardan o'qiyimiz: "...xalq ichida bir masal bordurkim, ajab ermaskim, non-u nasib, siz qayda erdingiz va Moskov qayda erdi, yana oxirida, ajab ermaskim, ...bir katta amaldor bo'lub shul tarafdagi yana ikkinchi kelsangiz.. Ul mamlakatlarda ajoyib va g'aroyib ishlar ko'p, yozib xatingizni ko'prog' qilinkim, filjumla o'qub qongudek bo'laylik. [12.339]. Qaydlardan anglashiladiki, Muqimiy jiyani timsolida Vatan va millat manfaatlarini uchun xizmat qiluvchi, yangi asr ilm-u fanidan yaxshi xabardor avlodni ko'rgan.

Muqimiy ijodida diniy-ma'rifiy va tasavvuf g'oyalari bilan sug'orilgan she'riy asarlar ham talaygina. Avvalo, bu hol ko'p asrlik o'zbek mumtoz adabiyotining bosh mavzusi bo'lib kelgan ishqni kuylashga tutashsa, ikkinchi tarafdin shoir bosib o'tgan yo'l bilan bog'liq. Ishqi ilohiyni kuylash barcha mumtoz shoirilar uchun xos edi. An'anaviy mavzuda o'ziga xoslik namoyon bo'lgan ijod namunalari borki, barchasi asrlar osha mutolaa qilinyapti. Muqimiyga zamondosh bo'lgan Furqat, Zavqiy, Muhyi, Qoriy kabi shoirilar ijodida ham diniy- ma'rifiy ruhdagi asarlar talaygina.

Muqimiyning hayot yo'li haqidagi manbalar ko'rib chiqilganda, shoirning e'tiqodi, dunyoqarashi, asarlari qatidagi tasavvuf g'oyalar ildizi yaqqol namoyon bo'ladi.

"Sharq mumtoz adabiyoti namoyandalari ijodiy merosining umrboqiyiligi ta'minlab kelayotgan bosh omil islom ma'rifati va tasavvuf axloqi ekanini ayni haqiqatdir"[14.87]. Shoirning "yo Rab", "boramiz", "bor", "qaydadur", "gul", "yig'lasam", "ko'rmay" radifli, "Oshiq ermasman yuzingga yakka bu Farg'onada", "To'bi demakda qomating, ey sho'x muddao" deb boshlanuvchi g'azallari mazkur fikrlarning isbotidir.

Hidayat qilmasa tavfiqi fazling, g'arqi isyonman,

Ibodatlarda nuqson ko'p, namozimda riyo, yo Rab.

Hayotim mazraiga ma'siyatlar donasin sochdim,

Agarchi tongla lutf et, hosilim jurmu xato, yo Rab.

Harimi qurbig'a mendek gadoni yetmaki mushkul,

Anikim dargohida bo'lsa sultonlar gado, yo Rab.[12.18]

"Yo rab" radifli ushbu g'azalni shoirning yaratganga munojoti sifatida qabul qilmoq kerak. Chunki unda "g'arqi isyon", "ibodatlarida nuqson", "namozida riyo" bo'lgan, hayoti davomida hayot marzasiga gunoh donalarini sochgan bandaning Alloh taolaga yozg'irishlari, O'zidan hidoyat, mahshar kunida lutf etishini o'tinib so'rashi aks etgan.

Jiyani Ro'zimuhammadga yozgan xatlarida jiyani besh vaqt namozni kanda qilmaslikka chaqiradi, hayit bayrami bilan qutlaydi, bu dunyoning bevafo ekanligini eslatadi: "Bizlar besh vaqt namozda eson-omon yurmog'ingizni, hech bir kasallik ko'rmay, sihat-salomat, o'ynab-kulib yurmog'ingizni Xudodan tilab yurmoqdamiz...Sizga ham iydi sharif muborak bo'lg'ay. ...Sizdan o'tunamanki, zud-zud xat va xabaringizni uzmay turing. Hamma bir-biriga bu bevafo dunyoda g'animatdur"[12.344].

Muqimiyning islomiy tasavvufiy hayot tarzi haqida xabar beruvchi yana bir muhim manba bu Po'latjon Qayyumovning "Tazkirai Qayyumiy" tazkirasidir. Unda quyidagi ma'lumot berilgan: "Muqimiy xalqg'a shoir bo'lib tanilgan. Shu ishda faqirlik ila yashagan. Husni xat egasi xattot, insho, tahrirda mukammal xatnavislik bilan hayot kechirgan. Imom, mutavalli, yo qozi bo'lsa, ilmi tayyor edi. Bu xizmatlarni qilmadi"[15.210]. Darhaqiqat, Muqimiy diniy ilmlarni puxta egallagan ilm egasi edi, ammo o'zigacha yashab, ijod etgan so'fiy shoirlar kabi halol rizq topish bilan ya'ni xattotlik bilan kun kechirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Хаққул И. Ҳамза абадияти. / Ҳамза ва аср ўзбек адабиёти. - Фарғона нашриёти, 2019. – 142.
2. Хўқандлик шоир Зокиржон Фурқатнинг аҳволати - ўзи ёзгани // Туркистон вилоятининг газети. 1891, №9.
3. Қосимов Б. Юсупов Ш. Долимов У. ва бошқалар. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти дарслиги. – Т.: Маънавият, 2004. – 330.
4. Pardayev Q. Adabiy manbalar bilan ishlash amaliyoti (O'quv qo'llanma) Toshkent: Bookmany print, 2022. —110.
5. Pardayev Q. O'zbek adabiyoti tarixi (Muqimiy ijodi) (O'quv qo'llanma) Toshkent: Bookmany print, 2023. —120.
6. Қобилова З. Амирий ва Муқимий (монография). – Фарғона: Фарғона, 2020. –135.
7. А. Саъдий. Ўзбек буржуа адабиёти. XIX-XX асрлар. – Тошкент: Ўздавнашриёт, 1934. –115.
8. М.Бўзрук. Ўрта Осиё ва ўзбек адабиёти тарихига умумий қараш. Биринчи қисм. -Тошкент: Ўздавнашриёт, 1930. – 88.

Shoir bir baytida bu dunyoni mehnatxona deb ataydi. Kishini tafakkur qilishga chorlaydi va dunyoi uqbodan rohat ko'rish mumkin chunki bu mehnatxonada shodlik kutib bo'lmaydi, deb yozadi:

G'ofilo, fikr aylag'il uqboni rohat istasang,

Shodlig' ko'z tutmakim, bo'lmaydi mehnatxonada.[12.117]

Xulosa. Tahlillardan ayon bo'ldiki, o'zbek adabiyotshunosligida hayoti va ijodi eng ko'p o'rganilgan shoirlardan biri shubhasiz, Muhammad Aminxo'ja Muqimiydir. Aytish mumkinki, adabiyotshunoslikda muqimiyshunoslik yo'nalishi paydo bo'ldi va uning tarixi o'tgan asrning birinchi choragiga borib taqaladi. Lekin ko'plab tadqiqotlar, chop etilgan shoir to'plamlarida shoir she'rlarining matni tahrir qilingan yoki noto'g'ri o'qilgan. Biz mazkur maqolamizda adabiyotshunos olimlar V.Rahmonov, A.Madaminov, R.Tojiboyev, A.Turdaliyev, O.Jo'raboyev, Q.Pardayev singari matnshunos olimlar izlanishlariga tayanib, shoir ijodiga nisbatan chalkashlik fikrlar, matn bilan bog'liq xatolarni bartaraf etishga harakat qildik.

Qo'qon adabiy muhiti xususan, Muqimiy she'riyatida mavjud ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar natijasi o'laroq yangi mavzular, an'anaviylik bag'ridagi zamonaviylik singari xususiyatlar qaror topganligi, Chor Rusiyasining mustamlakachilik siyosatiga norozilik motivlari paydo bo'lganligi, istibdodga nisbatan muhosasizlik ifodasi bo'lgan islomiy ma'rifat g'oyalari kuchayganligi aniqlandi. Muqimiy ijodidagi matni qayta tiklangan asarlarning aksariyati diniy-ma'rifiy mavzudadir. Bu asarlar davrlar mobaynida berkitilib, xolisona bahosini topmadi. Mazkur maqoladagi tahlillar va yana boshqa tahlillarni ko'paytirib, maktab, oliy ta'lim darsliklariga kiritish, o'sib kelayotgan yosh avlodga shoirning xalqchil she'riyati bilan birga, falsafiy she'riyatini ham tanishtirish zarurdir.

9. Janos Eckmann. Harezmi, kipchak ve cagatay turkcesi uzerine arastirmalar. Ankara, 1996, B-209.

10. Ҳамдамов. У. Ҳамза ва янги ўзбек адабиёти. / Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. (Нашрга тайёрловчи З.Қобилова). – Фарғона, 2019. –Б. 91.

11. Пардаев Қ. Муқимий шеърляти: матн тарихи, таҳрири ва талқини. Монография. –Тошкент. Мухаррир, 2019. –Б.29.

12. Муқимий. Тўла асарлар тўплами. (Нашрга тайёрловчи: Турдалиев А.). –Тошкент: Иқтисодиёт, 2021. –362.

13. Чўлпон. Ватанимиз Туркистонда темир йўллар. // Садои Фарғона, 1914 йил 6 июнь, № 26

14. Жабборов Н. Фурқатнинг хориждаги ҳаёти ва ижодий мероси: манбалари, матний тадқиқи, поэтикаси. Ф.ф.д. дис. - Тошкент: 2004. –287.

- Қаюмов. П. Тазкираи Қаюмий. -Тошкент: Қўлғезмалар институти, 1998. 210.